

O'QUVCHILAR NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Tolipova Oltinoy Yandashovna

Ichki ishlar maktab- internati ona tili va adabiyot o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilar nutq faoliyatini shakllantirish jarayonida qo'llaniladigan samarali usullar tahlil qilinadi. Nutq madaniyatining ta'lim jarayonidagi o'rni, uning shaxsning intellektual va ma'naviy kamolotiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, o'quvchi nutqi, ta'lim jarayoni, samarali usullar, kommunikativ yondashuv, interfaol metodlar, o'qituvchi mahorati, innovatsion texnologiyalar.

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodning fikrlash madaniyati, muloqot madaniyati va nutq savodxonligini yuksaltirish ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki to'g'ri, ravon va ifodali nutq insonning intellektual salohiyatini, madaniy darajasini hamda ijtimoiy faolligini namoyon etadi. Shu boisdan, o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni nafaqat til darslarining asosiy maqsadi, balki ularning umumiy ma'naviy kamolotini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim pedagogik masaladir. Nutq madaniyati o'quvchilarning o'z fikrini aniq, mantiqiy va estetik shaklda ifoda etish ko'nikmasini rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu jarayon o'qituvchining metodik mahorati, ta'lim muhitining interaktivligi hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning to'g'ri qo'llanishiga bevosita bog'liqdir. Shu sababli, o'quvchilar nutq madaniyatini shakllantirishning samarali usullarini izlash, ularni amaliyotga tatbiq etish va natijadorligini tahlil qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri sanaladi.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek o'quvchilar nutqini o'stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi o'quvchi o'z fikrini, nimanidir og'zaki yoki

yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy, qimmatli bo'lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi. Shunday ekan, o'quvchilar nutqini o'stirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida bo'lib, o'quvchi nutqi mazmunli bo'lishi uchun g'amxo'rlik qilish hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'z, so'z birikmalari, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning uchinchi sharti – nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. O'quvchilarga til namunalarini berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur. Nutqni eshitish va undan o'z tajribasida foydalanish natijasida bolalarda ta'lim metodikasi asoslanadigan ongli ravishda «tilni sezish» shakllanadi. Nutq o'stirishning metodik sharti nutqiy faoliyatning keng tizimini yaratish, ya'ni, birinchidan, yaxshi nutq namunasini idrok etish, ikkinchidan, o'rgangan til vositalaridan foydalanib, o'z fikrini bayon etish uchun sharoit yaratish hisoblanadi.

Nutq madaniyati – bu shaxsning adabiy til me'yorlariga asoslangan holda, fikrini aniq, lo'nda, ravon va ta'sirchan ifoda etish qobiliyatidir. U insonning madaniy saviyasi, tafakkur kengligi, estetik didi va ma'naviy olamini ifodalaydi. O'quvchilar uchun nutq madaniyati nafaqat o'z fikrini to'g'ri bayon etish vositasi, balki ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishning muhim omilidir. O'quvchi nutqining to'g'riligini ta'minlovchi asosiy mezonlar — talaffuz, imlo, grammatik, uslubiy va leksik me'yorlarga rioya qilishdir. Shuningdek, nutqda mantiqiy izchillik, hissiy ifodalilik, so'z boyligi ham muhim o'rin tutadi. Shu sababli, o'qituvchi o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida har bir komponentning o'ziga xos ahamiyatiga e'tibor qaratishi lozim. Nutq madaniyatining shakllanishiga quyidagi omillar bevosita ta'sir ko'rsatadi:

1. O'qituvchining nutqi va shaxsiy namunasining ta'siri. O'quvchilar ko'pincha o'qituvchining so'zlash uslubini, ohangini va muloqot madaniyatini

o'zlashtiradilar. Shu bois, o'qituvchi nutqi o'rnak bo'lishi, adabiy til me'yorlariga to'la mos bo'lishi kerak.

2. O'quv muhiti va muloqot madaniyati. Sinfdagi o'zaro hurmat, erkin fikr almashish muhitining mavjudligi o'quvchilar nutqining erkin rivojlanishiga yordam beradi.

3. Dars jarayonida qo'llaniladigan metod va texnologiyalar. Interfaol usullar, o'yin elementlari, ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar nutq faolligini oshiradi.

4. Oilaviy muhit va ommaviy axborot vositalari ta'siri. O'quvchilarning so'zlash ohangi, lug'at boyligi va muloqot odobiga oilaviy tarbiya hamda ommaviy madaniyat sezilarli darajada ta'sir etadi.

O'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish uchun o'qituvchi quyidagi samarali usullardan foydalanishi mumkin:

“Aqliy hujum” — o'quvchilarning fikrlash tezligini oshiradi, so'z boyligini kengaytiradi.

“Munozara” va *“Bahs”* — o'quvchilarda dalillash, o'z fikrini asoslab bayon etish ko'nikmasini rivojlantiradi.

“Rol o'ynash” — o'quvchilarning ijodiy nutqini, sahnaviy ifoda madaniyatini shakllantiradi.

O'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish, eng avvalo, o'qituvchining kasbiy mahorati, til madaniyati va pedagogik yondashuviga bog'liqdir. O'qituvchi har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olib, ularning nutqdagi xatolarini muloyimlik bilan tuzatishi, rag'batlantirish orqali nutqiy faolligini oshirishi zarur. Shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarni muloqot madaniyati, so'z odobi, tinglash va fikr bildirish madaniyatiga ham o'rgatishi lozim. Bu esa o'quvchilarda nafaqat til, balki shaxsiy madaniyatning ham shakllanishiga xizmat qiladi.

O'quvchilar nutq madaniyatini shakllantirish ta'lim jarayonining ajralmas va dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Chunki nutq madaniyati – bu nafaqat tilni to'g'ri qo'llash malakasi, balki o'quvchining mantiqiy tafakkuri, estetik didi, muloqot madaniyati va ijtimoiy faolligini ifodalovchi muhim ko'rsatkichdir. Shuning uchun

o'quvchilarda to'g'ri, ravon va ifodali so'zlash ko'nikmalarini rivojlantirish har bir pedagogning ustuvor vazifasiga aylanishi zarur.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishda o'qituvchining shaxsiy nutqi, sinfdagi muloqot muhiti, tanlangan metod va texnologiyalar hamda o'quvchining oilaviy va ijtimoiy muhitdagi tajribasi muhim o'rin tutadi. Interfaol o'qitish usullari, ijodiy topshiriqlar, bahs-munozaralar, multimedia vositalaridan foydalanish o'quvchilarni faol fikrlashga, o'z fikrini aniq ifoda etishga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, nutq madaniyatini shakllantirish — bu o'quvchining shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiluvchi, uning ma'naviy-axloqiy dunyosini boyituvchi jarayondir. Samarali pedagogik usullarni qo'llash orqali o'quvchilarning nutqi ravon, fikri mantiqli, muloqoti esa madaniyatli bo'lishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalmatova, D. A. (2021). Darsdan tashqari ta'lim jarayonida o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish (9-11) sinflar misolida. Boshlang'ch ta'lim sifat va samaradorligini oshirish, 1(5), 420-422.
2. Mirzaraxmonova, S. M. (2021). Talabalar kasbiy shakllanishida shaxs yo'nalganlik motivlarini ahamiyati. Муғаллим ҳем узликсиз билимлендириў, 5(5), 43-45.
3. Karimova D. Nutq madaniyati va muloqot psixologiyasi. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
4. To'xtayeva M. Ona tili ta'limida interfaol metodlardan foydalanish. — "Ta'lim taraqqiyoti" ilmiy jurnali, №4, 2023.
5. Rasulova N. Nutqni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Innovatsion ta'lim, 2021.